

Myytti ja loitsu¹

Suomalaisten loitsujen joukossa on syntyloitsuilla kuninkaansija. Tutkijat ovat antaneet niistä perin superlatiivisia lausuntoja: syntyloitsut ovat alunperin suomalaisia, erikoisesti suomalaisille ominaisia, runollisesti muiden kansojen loitsulukuja korkeampitasoisia. Sanalla sanoen: ne ovat suomalaisen luovan hengen omaperäinen tuote. Tällaiseen ihailtavaan yksimielisyyskantaa johtaneiden tutkimusten parissa teen seuraavassa esityksessä kiertokäynnin. Sen päätyttyä kokoon vaikutelmani ja yritän omasta puolestani avata syntyloitsuista käytävään keskusteluun erään näkökulman entisten lisäksi.

¹ 17. 12. 1956 esitetty väittelynalkajaisuusluento.

Kun tutkijoiden syntyloitsuista tekemät päätelmät useimmiten ovat kuuluneet yhteneväisenä osana koko loitsustostamme rakennettuun kokonaiskuvaan, joudun pakostakin sivuamaan suomalaisten loitsujen ikä- ja laatukysymyksiä yleensä.

Henrik Gabriel Porthan oli ensimmäinen, joka asetti klassillisen probleemin: ovatko suomalaiset loitsut pakanallisia vai kristillisiä? ovatko ne omintakeisia vai lainattuja? Hän kirjoitti: »Minusta näyttää varmalta, että näiden runojen kehto on pakanuudessa, vaikka niitä onkin myöhemmin monin tavoin lisälty ja niihin on runsaasti kertynyt katolisen ajan taikauskkoa ja loruja. Vanhuudessa ne siis epäilemättä voittavat muut runot; ja näyttääpä siltä, että jälkimmäiset, mitä runomittaan ja runojen laatuun tulee, sittemmin on muodostettu edellisten esimerkin ja esikuvan mukaan.»² Tähän ohimennen heitettyyn ajatukseen loitsuista kertovien runojen aiheenantajina ja esikuvina tarttuivat myöhemmin August Ahlqvist ja Domenico Comparetti. Toista vuosisataa Porthanin jälkeen laati Kaarle Krohn seuraavan tutkimusohjeen: »Vastaisen loitsujen tutkimuksen tehtävänä on erottaa pakanalliset ja kristilliset ainekset toisistaan. Kristilliset ainekset eivät suinkaan aina ole myöhempiä.»³ Mutta kun Krohn vuonna 1917 julkaisi erikoistutkimuksen loitsujen alalta, teoksen »Suomalaiset syntyloitsut», hän sisällytti sen sivuille seuraavan aksiomin: »Syntyloitsujen luomisajasta ei saata olla epäilystä. Pakanuudenaikaiseksi osoittautuvaa ei ole ainoatakaan, jota vastoin useimmissa näkyy selvästi katolisen ajan leima . . . Ei siis ole enää liian varhaista ilmi lausua se käsitys, että suomalaiset loitsurunot yleensä ovat katoliselta ajalta, jotkut sitäkin aikaa myöhempiä.»⁴ Krohn siis laajensi kategorista näkemystään koko loitsustomme alueelle. Syntyloitsujen aiheet ovat hänen mukaansa kulkeutuneet maahamme Länsi-Suomen kautta ja ne perustuvat enimmäkseen Raamatun kertomuksiin tai katolisiin legendoihin.⁵ Krohnin oppilaiden töissä näkyi myös selvästi oppi-isän ohjaava käsi. Tämä koulukunta siis näki syntyloitsujen takana kristillisiä ajatuksia, legendoja, Raamatun tapahtumia, kenties suomalaisella maaperällä seipitettyä mutta silti kristillisyyden hapattamaa perinnettä. Syntyloitsujen alkuperä johdettiin myös muihin loitsuihin tai kertoviin runoihin. Jokin tältä taholta saatu ainesosa, säe, säejakso on kasvanut ja kehittynyt funktioltaan uudeksi ilmaisuksi, syntyloitsuksi. Tämän loitsulajin alkuunpanijan ansion Krohn antoi länsisuomalaisille, mutta savolaisille hän omisti varsinaisen kunnian: he ovat suorittaneet parhaan osan runollista työtä; enimmäkseen heidän dekoraatioaitonsa ansiosta ovat muualta Euroopasta tulleet legendat, tarinat ja loitsuluvut Sisä-Suomessa puhjenneet kukkaan.⁶ Inhimillisesti katsoen vain hyvää-

² De poesi Fennica, XIII. ³ Suomen suvun pakanallinen jumalanpalvelus (1894), 140.

⁴ Suomalaiset syntyloitsut, 252, 254. — ⁵ Ibid., 251—54. — ⁶ Suomalaisen runojen uskonto (1914), 23—25; Suomalaiset syntyloitsut, 252, 263.

tekevästi sävähdyttää, kun Krohn kesken ankaraa tieteellistä ajattelua jää julistamaan suomalaista syvämielisyyttä, jonka hän panee todistamaan syntyloitsuille otollisen maaperän puolesta.

Kaarle Krohnin kannasta poikkeaviakin, tosin varovaisia kannanottoja kuultiin. F. A. Hästesko, yksi hänen oppilaitaan, viittaili kristillistä ajanlaskua varhaisempiin germaanisiin ja balttilaisiin kosketuksiin loitsujen alalla.⁷ Tämän ajatuksen oli jo aikaisemmin lausunut A. R. Niemi.⁸

Kaarle Krohnin teoriat loitsujen kristillisperäisyydestä ja kulkeutumisesta tulevat ymmärretyiksi, kun ne asetetaan aikakauden aatevirtausten ja maku-suuntien taustaa vasten. Niinpä käsityksellä suomalaisten loitsujen nuoruudesta ja kristillisperäisyydestä on selvä osoite: norjalainen Sophus Bugge ja hänen koulukuntansa. Bugge nim. esitti kumouksellisen väitteen, että Eddan runot eivät ole skandinaavisen pakanuuden kuvastajia, vaan pohjautuvat olennaiselta osalta lainoihin, kristilliseen aiheistoon, ja ovat siis verraten nuoria. Edda on runoiltu vanhan pakanallisen uskon pohjalla käyttäen aineksina kristillisperäisiä aiheita. Tätä Buggen näkemystä Krohn sovelsi muuhunkin kansanrunouteen kuin vain loitsuihin. Loitsujen synty-, kehitys- ja kulkeutumisprosessia tutkiessaan hän tukeutui kehitysoppiin, joka 1850-luvun jälkeen alkoi vallita tieteellistä ajattelua Euroopassa. Humanistisissa tieteissä näkökulma on darwinistinen. Darwinismin sovelluksena syntyi suomalaisessa kansanrunoudentutkimuksessa maantieteellis-historiallinen menetelmä; sen näkökulmasta katsottuna runot ovat syntyneet vähäisinä alkusoluina, joiden ympärille maantieteellisessä kulkeutumisessa on kiinnittynyt yhä uutta ainesta.⁹

Edellä mainittujen tutkijoiden menettelytapaa voisi nimittää objektiiviseksi kehitysanalyysiksi. Nähtävästi Porthaninkin näkökulma loitsuihin nähden oli ensi sijassa ulkokohtainen: historioitsijan ja uteliaan kansatieteilijän; hän etsi loitsujen takaa Suomen kansan muinaisia elämänmuotoja. Mutta hänen »De poësi Fennica»-teoksensa keskenjääneessä loitsuja käsittelevässä luvussa on myös välähdys uudenaikaisemmasta ajattelusta. Porthan kirjoitti nimittäin: »Näistä [loitsuista] kutsutaan useimpia samalla synnyiksi, so. aluiksi tai alkuperiksi, esim. madon synty, tulen synty, raudan synty jne., joka nimitys johtuu siitä näiden turhuuksien ystävien luulosta, että he kykenevät masentamaan luonnonvoimia, aineita ja kaikkia eläimiä sekä voittamaan niiden mahdin, jos vain saavat selville niiden salaisen ja myyttillisen alkuperän, ja lukevat runoja, jotka sen ilmaisevat. Tämä taivaasta saamansa tieto on muka heidän esivanhemmillansa ollut hallussaan, joten näiden salaisilla luvuilla on

⁷ Länsisuomalainenloitsurunous (1918), 24—25; Suomalainen kansanrunous (1923), 131.

⁸ Loitsurunoutemme synnystä (Virittäjä 1899, 53—57).

⁹ Jouko Hautala, Suomalainen kansanrunoudentutkimus, 178—79, 190, 220, 227.

ihmeteltävän tehoisa voima.» Tätä ajatusta vaarallisen voiman eliminoimisesta tunkeutumalla sen alkujuurin on myöhemmin täsmennetty vedoten 20. vuosisadan iskusanaan, psykoanalyyysiin. Loitsujen tutkimiseen erikoistunut F. A. Hästesko määritteli syntysanojen perustuvan siihen ajatukseen, että kun pahan alku on selvillä, niin on päästy itse pahankin valtiaaksi. Tätä syvällistä ajatusta voidaan hyvällä syyllä verrata lääketieteestä tunnettuun psykoanalyyttiseen menetelmään, jolla ymmärretään sellaista eräissä sielunelämän alalle kuuluvissa sairaustapauksissa käytettyä parannustapaa, että koetetaan saada selville kaikki sairaalloisen ilmiön yhteydessä olevat seikat ja tapahtumat, ikäänkuin sen pohjana oleva maaperä, jolloin tautia voidaan hallita. Näin loitsijakin osoittaa voivansa tunkeutua asian alkujuurin asti ja pystyy saamaan hallintaansa poistettavana olevan pahan.¹⁰ Voimme näin todeta suomalaisen kansanrunouden ja erityisesti loitsujen tutkimukseen ilmestyvän 1910-luvulla freudilaisen aspektin.

Tämänsuuntaisia ennakoivia psykologisia ajatuksia sisälsi jo Elias Lönnrotin vuonna 1832 ilmestyneen lääketieteellisen väitöskirjan laajennettu laitos (1842), jossa myös loitsut otettiin käsiteltäviksi. Sinänsä asiallisen ja omiin havaintoihin perustuvan esityksen suomalaisesta tietäjästä ja hänen keinoistaan Lönnrot kehysti johdannossa Schellingin silloisilla luonnonfilosofisilla opeilla tietämyksen kolmijaosta sekä aineen ja hengen identtisydestä. Lönnrotin mukaan magia alkuaan edusti ihmisen koko tietämystä itsestään. Siitä erottui ja kehittyi vähitellen kokemusperäinen lääketiede omaksuen magian aineellisen puolen. Jäännöksestä kehkeytyi myöhempi maaginen lääketaito. Sen perusmerkitys on psyykkisen vaikutuksen huomioonottaminen, ensi kädessä psyykkisen ja toisessa kädessä aineellisen. Loitsijoista Lönnrot huomautti, että he olivat huolellisia ja tarkkoja etiologiassaan. Rikkiviisauksilla, jotka hyvin sopisivat syvästioppineille patologeille, koetettiin selvittää sairauksien alkuperä samoin kuin itse sairauden aiheuttavan asian syy. Jokaisella loitsurunolla on aina pitkiä ja tärkeitä osia, jotka ovat tekemisissä tämän kanssa. Näitä osia kutsutaan nimellä synty.¹¹

Näkökulmat syntyloitsujemme arvioinneissa ja tutkimuksessa ovat siis vaihdelleet aikakausien yleisen ajattelutavan ja vallitsevien oppien mukaan. Syntyloitsujen tutkimus on herkän kompassineulan tavoin etsiytynyt yleis-eurooppalaisiin magneettisiin henkisiin voimavirtauksiin. Täten voidaan erottaa kansatieteellishistoriallinen, luonnonfilosofinen, kehityshistoriallinen ja psykoanalyyttinen näkökulma.

Väitöskirjassani »Das Wiesel in der europäischen Volksüberlieferung» (FFC 167), jonka painopiste on syntyloitsujen käsittelyssä, olen keskittynyt

¹⁰ Länsisuomalainen loitsurunous, 28; Suomalainen kansanrunous, 134. — ¹¹ Om finnarne magiska medicin (1842), 1—8, 27. — Aarne Anttila, Elias Lönnrot I, 150—52.

aiheen rajoituksen vuoksi syntyloitsuston eräisiin osiin, nim. lumikolle luettaviin syntyloitsuihin. Lumikko, Euroopan pienin petoeläin, on Euroopan kansantraditioissa vaarallinen eläin. Se on jatkuva uhka talonpojan karjalle, jossa sen uskotaan aiheuttavan vaikeita sairaustiloja. Itse asiassa siis tämä si, nänkä melko vaaraton eläin on primitiivinen taudinselitys. Olen koettanut osoittaa lumikon syntyloitsujen perustuvan kansainvälisiin myytteihin ja legendoihin. Legendat eivät nekään ole muuta kuin tunnettujen ja usein toistettujen motiivien kertautumia, imitaatiota, vanhojen myyttikaavojen sovelluksia kristilliseen ympäristöön; henkilöstö on otettu sen kulttuurin piiristä, joka oli tullut vallitsevaksi.

Nyt voidaan kysyä, miksi myytit on otettu lumikon yhteyteen, kuvaamaan tuon eläimen syntyä. Vastaus on: myytti¹² (sen runollinen kehittäjä l. syntyloitsu) on kysymyksenasettelun tulos, se on vastaus kysymykseen, joka on tärkeä: miksi lumikko, eräs elämänilmiö, on sellainen kuin on? Myytin todistus ilmiön synnystä perustuu tämän ilmiön erikoiseen olemukseen; todistuksen formulointi rakentuu elävän todellisuuden tästä erikoisuudesta antamille kokemuksille. Myytit on sijoitettu ilmiön yhteyteen vahvistamaan ensimmäistä tapahtumista, historiallista ensimmäisyyttä. Kohtaamme tässä idean, jonka mukaan nykymaailman kaikki ilmiöt johdetaan alkuajan ratkaisevaan tapahtumaan. Myyteissä, siis myös syntyloitsuissa, kuvattu tapahtuma sattui alkuaikana, joka myyttillisen ajattelun mukaan edelsi nykyistä. Meille maailman laatu näyttääytyy järjestyneisyytenä, kosmoksena, joka ulottuu niin kauas kuin ihminen ja inhimillinen kokemus. Mutta vanhan maailmankäsityksen mukaan, joka tavataan vanhoilla kasvinviljelijäkansoilla, nykyistä maailmantilaa edelsi aivan toisenlainen. Tämän alkuajan loppuessa tapahtui myyttien mukaan jumaluuden tai suuren eläimen tappo, suuren puun kaato tai jokin muu ratkaiseva tapahtuma, jolloin kaiken olevaisen nykyinen muoto pantiin alulle. Alkuaikojen suuri tapahtuma on läsnä edelleen jokaisessa myöhemmän maailman ilmiössä. Tällaisen maailmankatsomuksen ovat nähdäkseni myös suomalaisten syntyloitsujen sepittäjät ilmaisseet. Kun he tahtoivat torjua vaarallisen ilmiön vaikutuksia, he määrittivät tämän ilmiön. Samalla he myös ilmaisivat käsityksen siitä, kuinka eri ilmiöt palautuvat alkusoluun, johon kaikki elämänilmiöt jo on konsentroituu. Syntyloitsun lukija kertoo tuon ratkaisevan ensimmäisen tapahtuman, jotta tulisi selväksi, mistä kyseessä oleva elämänilmiö johtuu. Tällainen uudistuva mieleen palauttaminen on pohjana

¹² Lumikon syntyloitsuina käytetyt myytit ovat joko aitoja myyttejä, jotka välittävät meille selityksen maailmanjärjestyksestä, tai aitiologisia myyttejä, jotka ovat helpommin lähestyttävissä ja perustuvat usein leikkisässä, opettavassa, halventavassa yms. tarkoituksessa kombinoituihin assosiaatioihin. Muodollisesti nämä myyttilajit eivät eroa toisistaan; eroavuus ilmenee teeman käsittelytavassa (A. E. Jensen, *Mythos und Kult bei Naturvölkern*, 91—92, 97—100; Jouko Hautala, *Myytit ja kvassimyytit*, Kalevalaseuran vuosikirja 37, 43—71).

useille luonnonkansojen jäsenten käyttäytymiselle ns. maagisissa ja ns. uskonnollisissa tilanteissa. Niin erilaisia kuin nämä tilanteet (esim. initiaatio-, uhri- ja hautausseremoniat) saattavatkin olla, käyttäytymisen niissä määrää tuo merkityksellinen tapahtuma, jota näissä tilanteissa jatkuvasti muistellaan. Teoria on A. E. Jensenin¹³ ja se siirtää myös suomalaisten syntyloitsujen tutkimuksen uusille urille. Sen pohjalta voidaan tehdä seuraava sovellus.

Loitsija on tautiopin tuntija eli kansanomaisesti sanoen tietäjä sekä parantaja, lääkäri, jos haluamme käyttää tätä nykyaikaista sanaa. Niinkuin lääkäri tekee diagnoosin, niin myös loitsija kansanlääkärinä antaa oman taudinselityksensä. Näitä selityksiä hänellä on valmiina useampia, joista hän tapausta myöten valitsee sopivimman. Tällainen taudinselitys on esim. lumikko. Tehdäkseen tämän joka puolelta selväksi loitsija karakterisoi lumikon hahmon, elintavat, värin jne. Jo tästä jokainen kuulija täsmälleen tietää, minkälaisesta taudinaiheuttajasta on kysymys. Mutta tämä ei vielä riitä hänelle. Hän määrittelee myös taudinaiheuttajan syvimmän olemuksen. Tämä tapahtuu myytin avulla, jota suomalaiset nimittävät synnyksi, toisin sanoen hän kertoo kuulijoille lumikon alkuperän. Lumikko niinkuin kaikki oliot myyttien mukaan syntyi esim. kaikkea olevaista luotaessa, täsmälleen tietynä ajankohtana, jolloin kaikki muukin syntyi, ennen muuta siis koko maailma; lumikko syntyi myös määräpaikassa, esim. maailman keskuksessa. Tämä on yksi esimerkki. Tällaisia ratkaisevia momenteja on eri yhteyksissä muitakin, sanokaamme Kristuksen ristinkuoleman aika, Kristuksen kasteen silmänräpäys. Kaikki nämä ovat momenteja, jolloin maailma tavalla tai toisella muuttui. — Nyt siis taudinaiheuttaja on luonnehdittu viimeistä piirtoa myöten, diagnoosi on kuuntelijoille selvä, taudinselitys on annettu. Loitsija voi siirtyä varsinaiseen parannustoimitukseen, joka useassa tapauksessa käsittää manauksia, pyyntöjä sekä konkreettisia parannusmenetelmiä. Tuo tilanne, parannustoimitus kokonaisuudessaan, on likipitään näytelmä, jossa kuulijoiden, sivuhenkilöiden lisäksi on yksi päähenkilö: loitsija. Hän yksin on salaisuuden taitaja. Hänen tehtävänä on osata roolinsa, osoittaa taitonsa, jolla hän voittaa puolelleen kuulijoiden luottamuksen.

Olen kaikella tällä halunnut sanoa, että syntyloitsu kuuluu parannustoimituksessa diagnoosiosaan. Loisteliain ja tutkijalle antoisin osa suomalaisen loitsijan taudindiagnoosista onkin juuri myyttiosa, ns. syntyloitsu. Sen tutkiminen on lähinnä myyttien tutkimista, myyttien, jotka Suomessa ovat säilyneet loitsijoiden käyttäminä loitsun diagnoosifunktiossa tai jotka täällä on siihen funktioon sijoitettu. Suomella on tässä kansainväliselle tutkimukselle annet-

¹³ Mythos und Kult bei Naturvölkern (1951), 59—60, 87—89, 116—117, 120—21, 132, 203—05.

tavana jo muualta kadonneita tai katoamassa olevia ikivanhoja myyttejä, jotka menneinä aikoina ovat kannattaneet kokonaisia kulttuureja, niin kuin hyvin tiedämme Kaksoisvirran maista, Intiasta ja Egyptistä, joiden vaalimat keskeiset myytit sisällykseltään tuskin suuresti poikkesivat suomalaisissa loitsuissa säilyneistä myyteistä.

MATTI HAKO

Myths and Incantations

'Researchers' views about Finnish birth incantations have varied at different periods in accordance with the spirit of the times and the doctrines currently in force. One can distinguish the folkloristic and historical approach (H. G. Porthan), the natural-philosophical (Elias Lönnrot), the evolutionary (Kaarle Krohn), and the psychoanalytical (F. A. Hästesko). In the opinion of Krohn and his school Finnish birth incantations were largely based on Bible stories or mediaeval Roman Catholic legends. The Christian tradition, coming from another part of Europe, burst into flower in Finland. F. A. Hästesko compared what he considered to be the thought contained in birth incantations — »when the origin of the evil is clear the evil itself is overcome» — with the psychoanalytical practice of getting at the basic reason for a morbid phenomenon.

In my dissertation »Das Wiesel in der europäischen Volksüberlieferung mit besonderer Berücksichtigung der finnischen Tradition» (Folklore Fellows Communications 167) I have shown that in popular European traditions the weasel (*mustela nivalis*) represents a continual threat to the farmer's stock, among which it is thought to cause serious sickness. The weasel is thus a primitive explanation of the sickness. In Finland one of the measures to cure the ills caused by this animal has

been to read birth incantations which are based on international myths and legends. From these birth incantations we may proceed to the larger field of many other Finnish birth incantations: myths have been woven around some phenomenon of human life to strengthen the *first* event. The event described in the myths took place in the first period of the world's existence, which according to ancient belief preceded the present period; towards the end of that period some decisive event took place and everything that exists received its present form. When the sorcerer reads a birth incantation he is at the same time repeating that decisive event, in order that the reason for the phenomenon in question should be made clear. Repeated reminiscence of this type is found at the basis of many primitive peoples' behaviour in so called magical and religious situations. The theory is A. E. Jensen's and it opens up new vistas for research in Finnish birth incantations. The birth incantation is part of the diagnosis in the process of healing; the sorcerer pronounces his diagnosis, based on his profound knowledge. The investigation of birth incantations is virtually the investigation of myths. In this field Finland can offer international research ancient myths which have been partly or entirely lost elsewhere.

MATTI HAKO